

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Σκορδίλη Σ.¹, Χατζημιχάλης Κ.²

¹Λέκτορας, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

²Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.

Περίληψη

Ο όρος παγκοσμιοποίηση αποτελεί χωρίς αμφιβολία την εμβληματική λέξη της εποχής μας. Χρησιμοποιείται με μεγάλη ευκολία, συχνά αυθαίρετα και καταχρηστικά, για να εκφράσει τις τρέχουσες εξελίξεις στην κοινωνική και οικονομική ζωή του πλανήτη. Έχει γίνει πλέον φανερό ότι η παγκοσμιοποίηση, από τη φύση της, είναι ένα γεωγραφικό φαινόμενο. Σημείο εκκίνησης οποιασδήποτε συζήτησης για την παγκοσμιοποίηση δεν μπορεί να είναι άλλο από τη μελέτη των χωρικών ροών που αναπτύσσονται σε παγκόσμιο επίπεδο και τους τρόπους με τους οποίους αυτές διασυνδέονται και αλληλεπιδρούν σε συγκεκριμένους τόπους. Η εισήγηση επιχειρεί να θέσει τα βασικά ερωτήματα που απασχολούν τη θεωρητική συζήτηση που διεξάγεται στα πλαίσια της Οικονομικής Γεωγραφίας και εξετάζει τους μετασχηματισμούς στον παγκόσμιο χάρτη της οικονομικής δραστηριότητας.

Η τελευταία δεκαετία είναι περίοδος δραματικών μετασχηματισμών της παγκόσμιας οικονομίας. Η εντυπωσιακή αύξηση του όγκου και η αλλαγή της μορφής των διεθνών εμπορικών και επενδυτικών ροών, η ανάπτυξη καινοτόμων υπερεθνικών παραγωγικών δικτύων που συντονίζονται από Διεθνικές Εταιρίες, η βαθμιαία ενσωμάτωση της Κίνας και της Ινδίας στην παγκόσμια οικονομία, έχουν εντείνει τις διαδικασίες διεθνοποίησης, αστάθειας και αλληλεξάρτησης. Διαδικασίες που αποδίδονται με τον μάλλον ασαφή και συχνά παρερμηνευμένο όρο «παγκοσμιοποίηση», που αποτελεί χωρίς αμφιβολία την εμβληματική λέξη της εποχής μας. Χρησιμοποιείται με μεγάλη ευκολία, συχνά αυθαίρετα και καταχρηστικά, για να εκφράσει τις τρέχουσες εξελίξεις στην κοινωνική και οικονομική ζωή του πλανήτη. Πρόκειται για ένα σύνθετο φαινόμενο, ένα σύνδρομο αλλαγών που διαπερνούν όλες τις όψεις της κοινωνικής ζωής, την οικονομία, την πολιτική, τον πολιτισμό.

Η ενεργοποίηση των διαδικασιών παγκόσμιας ολοκλήρωσης έχει θέσει μια σειρά νέα ερωτήματα και προκλήσεις για όλο το φάσμα των κοινωνικών επιστημών. Τα Οικονομικά, η Πολιτική Επιστήμη, η Κοινωνιολογία, καλούνται να ερμηνεύσουν και να επεξηγήσουν πρωτόγνωρες διαδικασίες που ευρίσκονται σε εξέλιξη σε παγκόσμιο επίπεδο, να εντοπίσουν τις αιτίες που τις προκαλούν και να εκτιμήσουν τις επιπτώσεις τους. Περισσότερο σημαντικά όμως καλούνται να επανεκτιμήσουν την αξία των μεθόδων και πρακτικών που εφαρμόζουν. Στο πεδίο των Οικονομικών δοκιμάζεται η δυνατότητα των κρατών να ασκήσουν εθνικές πολιτικές ενεργού ζήτησης στα πλαίσια Κεϋνσιανών υποδειγμάτων. Η Πολιτική επιστήμη επανεξετάζει τα όρια της κυριαρχίας των εθνικών κρατών και τη δικαιοδοσία υπερεθνικών οργάνων διακυβέρνησης. Η Κοινωνιολογία αναθεωρεί τη συζήτηση για τη διαμόρφωση εθνικών ταυτοτήτων.

Ωστόσο, η κοινωνική επιστήμη που φάνηκε ότι θα έχει τα μεγαλύτερα προβλήματα είναι η Ανθρωπογεωγραφία αφού εκτός από τα ερωτήματα και τα θεωρητικά της εργαλεία αμφισβητήθηκε αυτό καθαυτό το αντικείμενο μελέτης της ο χώρος και η χωρική διαφοροποίηση. Οι οπαδοί ενός ισχυρού ρεύματος σκέψης, της θέσης της υπερπαγκοσμιοποίησης, σε κείμενα με σημαντική απήχηση στο χώρο των επιχειρήσεων και στην κοινή γνώμη, υποστηρίζουν ότι έχει ήδη διαμορφωθεί μια παγκόσμια οικονομία χωρίς

σύνορα. Εδράζουν την κριτική τους στις επαναστατικές εφαρμογές των νέων τεχνολογιών μεταφορών και επικοινωνιών και τη φιλελευθεροποίηση των αγορών και υποστηρίζουν ότι οι γρήγορες, πυκνές και απρόσκοπτες ροές ανθρώπων, προϊόντων και πληροφοριών, από το ένα μέρος του κόσμου στο άλλο, οδηγούν στην ισοπέδωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των τόπων και παράγουν ομοιογενείς τόπους. Είναι φανερό ότι οι απόψεις αυτές εξισώνουν την παγκοσμιοποίηση με μια τάση ομοιογενοποίησης. Απαξιώνουν δηλαδή αυτό καθαυτό το αντικείμενο μελέτης της Γεωγραφίας, το χώρο και τη χωρική διαφοροποίηση, υπονοώντας ότι η ομοιογενοποίηση του χώρου οδηγεί αναγκαστικά στη συρρίκνωση ή/και πλήρη αμφισβήτηση της Γεωγραφίας.

Πλησιάζοντας στο τέλος της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα έχει γίνει πλέον φανερό ότι οι απόψεις αυτές δεν μπορούν να υποστηριχτούν από εμπειρικά δεδομένα. Αν ο κόσμος συρρικνώνεται σε όρους απόστασης δεν συρρικνώνεται ομοιόμορφα για όλους τους ανθρώπους και για όλους τους τόπους. Η επιφάνεια του χωροχρόνου είναι πλαστική. Άλλοι τόποι και άνθρωποι έχουν έρθει πιο κοντά ενώ άλλοι παραμένουν απομονωμένοι. Η βελτίωση των μεταφορικών υποδομών τείνει να είναι συγκεντρωμένη γεωγραφικά. Οι μεγάλες αστικές συγκεντρώσεις σίγουρα έχουν έλθει πιο κοντά ενώ εκτεταμένες περιοχές της υπαίθρου και μικρές κωμοπόλεις απομακρύνονται. Από την άλλη πλευρά δεν έχουν όλοι οι κάτοικοι του πλανήτη πρόσβαση στις λεωφόρους της πληροφορικής ούτε όλοι/ες έχουν τη δυνατότητα να πληρώνουν το αντίτιμο των αεροπορικών εισιτηρίων. Ένας σχολιαστής της παγκοσμιοποίησης αναφέρει ότι αν «βρισκόμαστε ο ένας στην αυλή του άλλου» αυτό ισχύει γιατί μερικοί από μας ποτέ δεν έφυγαν από τη δική τους (Allen & Hamnett 1995).

Απεναντίας έχει γίνει πλέον φανερό ότι η παγκοσμιοποίηση, από τη φύση της, είναι ένα γεωγραφικό φαινόμενο. Εξ ορισμού αναφέρεται σε διαδικασίες που εκδηλώνονται στο μεγαλύτερο μέρος του πλανήτη, καθώς και στις αυξανόμενες διασυνδέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα σε διαφορετικές περιοχές. Ο τόπος και ο χώρος είναι αναπόσπαστα στοιχεία της παγκοσμιοποίησης που καθορίζουν την εσωτερική δυναμική και τις επιπτώσεις του φαινομένου. Είναι απορίας άξιο πώς μπορεί να μελετηθεί, ο κατεξοχήν φορέας της παγκοσμιοποίησης, η υπερεθνική παραγωγή, αγνοώντας τη διάσταση του χώρου. Οι Διεθνικές Εταιρίες είναι από τη φύση τους οικονομικές - γεωγραφικές οντότητες. Ο ορισμός τους και ο λόγος ύπαρξης τους βασίζεται στην ιδέα της γεωγραφικής διαφοροποίησης (Barnes & Sheppard 2000). Σημείο εκκίνησης οποιασδήποτε συζήτησης για την παγκοσμιοποίηση δεν μπορεί να είναι άλλο από τη μελέτη των χωρικών ροών που αναπτύσσονται σε παγκόσμιο επίπεδο και τους τρόπους με τους οποίους αυτές διασυνδέονται και αλληλεπιδρούν.

Στόχος της προτεινόμενης ομάδας εργασίας είναι να προκαλέσει τη συζήτηση και ανταλλαγή απόψεων ανάμεσα στα μέλη της ελληνικής κοινότητας των Οικονομικών Γεωγράφων γύρω από τη «νέα» Γεωγραφία της οικονομικής δραστηριότητας που διαμορφώνουν οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης.

Οι εισηγήσεις που θα της ομάδας εργασίας εντάσσονται σε δυο βασικές κατευθύνεις έρευνας που έχουν αναπτυχθεί στην Οικονομική Γεωγραφία στα πλαίσια της συζήτησης για την παγκοσμιοποίηση.

Η πρώτη ασχολείται με τη μελέτη της αλληλεπίδρασης του τοπικού με το παγκόσμιο. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση η παγκοσμιοποίηση δεν είναι μια εξωγενής δύναμη που εφαρμόζεται σε τόπους - παθητικούς υποδοχείς. Δεν υφίσταται μια μονομερής σχέση ανάμεσα σε παγκόσμιες ροές και τοπικά παγιωμένα χαρακτηριστικά. Υπάρχει μια διαλεκτική σχέση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο παγκόσμιο και το τοπικό. Μια σχέση που εκδηλώνεται με πολλαπλές και ασύμμετρες αλληλεξαρτήσεις ανάμεσα στους τόπους και ευρύτερα πεδία δράσης και επιρροής. Οι εκάστοτε απειλές και ευκαιρίες προκύπτουν από τις επιδράσεις της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και των πολιτικών και πολιτιστικών ροών που την ορίζουν με τα εγγενή τοπικά χαρακτηριστικά. Αν αυτήν την αλληλεπίδραση προκύπτουν κατά περίπτωση διαφοροποιημένες δυνατότητες, απειλές, ή ευκαιρίες (Amin & Thrift 1997). Η συζήτηση γύρω

από την αλληλεπίδραση του τοπικού με το παγκόσμιο έχει δώσει νέα πνοή και δυναμική στο πεδίο και έχει συμβάλει σημαντικά στη διαμόρφωση της «Νέας Οικονομικής Γεωγραφίας». Έχει αναδείξει τον τόπο ως ένα συστατικό στοιχείο της παγκόσμιας Πολιτικής Οικονομίας και έχει διατυπώσει μια πειστική απάντηση σε όσους υποστηρίζουν ότι η οικονομική δραστηριότητα αποχωρικοποιείται.

Η δεύτερη κατεύθυνση επικεντρώνει στη μελέτη της γεωγραφικής εξάπλωσης των οικονομικών ροών. Το ζήτημα της εκρηκτικής ανάπτυξης των Διεθνικών Εταιρών είναι αυτό που απασχολεί το μεγαλύτερο μέρος της συζήτησης για την οικονομική παγκοσμιοποίηση. Οι ΔΕ, μεταξύ άλλων, έχουν χαρακτηριστεί ως οι υποκινητές και διαμορφωτές (Dickens 2003), οι οδηγοί (Jones 2005) και οι πρωταγωνιστές (Held & McGrew 2000) της παγκοσμιοποίησης. Από τις αρχές της δεκαετίας 1980, που θεωρείται το χρονικό όριο ενεργοποίησης εντεινόμενων διαδικασιών παγκόσμιας ολοκλήρωσης των εθνικών οικονομιών, οι διεθνείς ροές των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων (στο εξής ΑΞΕ) αυξάνονται με πολύ μεγαλύτερο ρυθμό από τις διεθνείς εμπορικές ροές. Η εξέλιξη των στατιστικών δεδομένων είναι αποκαλυπτική. Ήδη την περίοδο 1983-1990 οι ροές των ΑΞΕ αυξήθηκαν με μέσο ετήσιο ρυθμό 34% ενώ η αντίστοιχη αύξηση του διεθνούς εμπορίου ήταν μόλις 9% (Hirst & Thompson 1996). Άλλωστε, πρόσφατες εκτιμήσεις θεωρούν ότι περισσότερο από το 1/3 της αξίας του διεθνούς εμπορίου αφορά ενδο-εταιρικό εμπόριο, εξαγωγική δραστηριότητα ή ανταλλαγές μεταξύ θυγατρικών ή συνεργαζόμενων εταιριών των Διεθνικών Εταιριών (Dickens 2003a:53).

Τις τελευταίες δεκαετίες όλοι οι δείκτες δραστηριότητας των ΔΕ αυξάνονται με πρωτοφανείς ρυθμούς. Στοιχεία του τέλους της δεκαετίας 1970 εκτιμούσαν τον αριθμό τους σε 7.000. Στις αρχές της δεκαετίας 1990 είχαν φτάσει τις 38.500, το 2000 ο αριθμός τους είχε ξεπεράσει τις 60.000 ενώ, τα πλέον πρόσφατα αξιόπιστα δεδομένα (2005) εκτιμούν τον αριθμό τους σε 77.000. (Yeung & Tickell 2003, Ieto-Gillies 1997, Held & McGrew 2004, UNCTAD 2006). Πιο σημαντικά δε στον αριθμό αυτό αντιστοιχεί ένας συνεχής αυξανόμενος αριθμός θυγατρικών εταιριών που έχει πλέον ξεπεράσει τις 770.000 (UNCTAD 2006). Εκτιμάται ότι οι ΔΕ συμβάλουν με ποσοστό 25% στην παγκόσμια παραγωγή (Held & McGrew 2004). Σύμφωνα με στοιχεία του 2005 οι θυγατρικές εταιρίες των ΔΕ παράγουν προστιθέμενη αξία \$4,5 τρις., απασχολούν 62 εκατ. εργαζόμενους/ες και εξαγουν αγαθά και υπηρεσίες αξίας μεγαλύτερης από \$4 τρις. (UNCTAD 2006). Η αύξηση όλων των δεδομένων δραστηριότητας των ΔΕ συνοδεύεται από ισχυρές τάσεις συγκεντροποίησης. Ένας ολοένα μικρότερος αριθμός ΔΕ συμβάλλει με ολοένα και μεγαλύτερο ποσοστό στη διαμόρφωση της παγκόσμιας παραγωγής. Κυρίως με τρόπους έμμεσης επέκτασης, μέσω πρωτοφανών σε μέγεθος (mega-mergers) διακρατικών Εξαγορών και Συγχωνεύσεων, έχουν διαμορφωθεί γιγάντιες ΔΕ που κυριαρχούν σε πολλές αγορές προϊόντων και γεωγραφικές αγορές. Πρόκειται χωρίς αμφιβολία για τεράστιες οικονομικές δυνάμεις με οικονομικά μεγέθη αντίστοιχα αναπτυγμένων οικονομιών του πλανήτη.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο παγκόσμιος χάρτης της οικονομικής δραστηριότητας μετασχηματίζεται γοργά. Ωστόσο η θέση των οπαδών της υπερπαγκοσμιοποίησης περί άτοπων εταιριών χωρίς κράτος και χωρίς εθνική ταυτότητα δεν αντέχει σε εμπειρική επιβεβαίωση.

Τόσο η προέλευση όσο και η γεωγραφική εξάπλωση των βασικών δραστηριοτήτων των ΔΕ παραμένει εξαιρετικά πολωμένη σε λίγες χώρες εντός των ορίων βασικών περιφερειακών συνασπισμών. Μια μικρή ομάδα αναπτυγμένων χωρών εξακολουθεί να αποτελεί τις σημαντικές χώρες αποστολής ΑΞΕ. Επιπλέον, στοιχεία δραστηριότητας των μεγαλύτερων ΔΕ σε παγκόσμιο επίπεδο αποκαλύπτουν ότι η χώρα προέλευσης τους εξακολουθεί να διαδραματίζει εξαιρετικά σημαντικό ρόλο για τουλάχιστον τρεις λόγους. Πρώτον, η συντριπτική πλειοψηφία των ΔΕ εξακολουθεί να διατηρεί πολύ ισχυρό εθνικό προσανατολισμό για μια σειρά βασικές παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας όπως το ενεργητικό, η απασχόληση και οι πωλήσεις. Δεύτερον, παρατηρείται ισχυρός εθνικός προσανατολισμός και στη χωροθέτηση ανώτερων διοικητικών, ερευνητικών και παραγωγικών

λειτουργιών. Τρίτον, οι ΔΕ που εκκινούν από την ίδια χώρα είναι σε μεγάλο βαθμό, φορείς του επιπέδου γνώσεων, των κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών των χωρών-εδρών τους και χαρακτηρίζονται από παρεμφερείς εταιρικές κουλτούρες. Οι διαχρονικές μεταβολές στο σκέλος των χωρών – στόχων των ΔΕ είναι πιο εντυπωσιακές. Αντικατοπτρίζουν τις σημαντικές μεταβολές στο διεθνές ρυθμιστικό, πολιτικό και τεχνολογικό περιβάλλον των τελευταίων δεκαετιών, καθώς και τις μεταβολές στην κλαδική σύνθεση των ΑΞΕ. Η σημαντικότερη εξέλιξη εντοπίζεται στην ισχυροποίηση της Τριαδικής Οικονομίας. Τόσο οι αγορές όσο και οι χώρες –προορισμοί των ΑΞΕ εντοπίζονται στις χώρες της Τριάδας που ορίζεται από τις περιφέρειες της Βόρειας Αμερικής - Ευρωπαϊκής Ένωσης - Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ασίας. Οι βασικές διαδρομές των ροών ΑΞΕ έχουν αφετηρία και προορισμό αναπτυγμένες χώρες, ενώ η διείσδυση σε διεθνείς αγορές συνήθως περιορίζεται εντός του περιφερειακού μπλοκ της χώρας-έδρας της ΔΕ. Έχει ισχυροποιηθεί περαιτέρω η σχετική θέση των ΗΠΑ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενώ, τις τελευταίες δεκαετίες έχει προβάλλει ένας δυναμικός τρίτος πυλώνας που περιλαμβάνει κυρίως τα Νέα Βιομηχανικά Κράτη της Ανατολικής και ΝΑ Ασίας.

Ωστόσο είναι φανερή η αδυναμία των αριθμητικών δεδομένων να αποδώσουν το εύρος και την έκταση των μεταβολών, αφού αδυνατούν να καταγράψουν τους τρόπους γεωγραφικής διείσδυσης των ΔΕ. Οι πολλαπλές εφαρμογές των ΤΠΕ και η βαθμιαία απελευθέρωση των ρυθμίσεων του διεθνούς εμπορίου έχουν προσδώσει στις ΔΕ πρωτοφανή χωροθετική ευελιξία και κινητικότητα που φαίνεται ότι την εκμεταλλεύονται με τον καλύτερο τρόπο. Η ανάπτυξη ενδο και εξω-εταιρικών δικτύων αποτελεί μια πολύ σημαντική εξέλιξη. Ο συντονισμός και ο έλεγχος παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, η ευρεία εκχώρηση βασικών τους λειτουργιών σε τρίτες επιχειρήσεις, η σύναψη σχέσεων συνεργασίας με ανταγωνιστικές επιχειρήσεις, αποτελούν πλέον πολύ διαδεδομένους πρακτικές των ΔΕ που μετριάζουν το κόστος και το ρίσκο της διεθνούς επέκτασης. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι ΔΕ διαπερνούν τους τόπους με μεγαλύτερη ευκολία παρά ποτέ. Μέσα σε 15 χρόνια η ΔΕ Nike μετεγκατέστησε το παραγωγικό της δίκτυο τρεις φορές από την Ιαπωνία σε ΝΒΚ πρώτης γενιάς και από εκεί σε ΝΒΚ δεύτερης γενιάς, προκειμένου να μειώσει το κόστος παραγωγής (Barff 1995).

Μια τελευταία εξίσου σημαντική διαπίστωση έχει να κάνει με την εμπέδωση των ΔΕ στους χώρες που δραστηριοποιούνται. Οι ΔΕ βαθμιαία περιορίζουν την υλική τους υπόσταση (θυγατρικές εταιρίες) και εξωπορίζουν τις λειτουργίες τους σε ανεξάρτητους παραγωγούς που ελέγχουν πλήρως και εξαρτούν από τις επιλογές τους. Με αυτόν τον τρόπο οι ΔΕ έχουν τη δυνατότητα να εκμεταλλεύονται τη γεωγραφική διαφοροποίηση στη διαθεσιμότητα και το κόστος των συντελεστών παραγωγής χωρίς να εκτίθενται στην κοινή γνώμη. Ο εξωπορισμός της παραγωγής σε ανεξάρτητες εταιρίες αποσυνδεί από τις καθιερωμένες ΔΕ την ευθύνη για τις συνθήκες παραγωγής των προϊόντων τους και τις προστατεύει από τις εκστρατείες των ισχυρών καταναλωτικών κινημάτων των αναπτυγμένων χωρών. Ωστόσο οι θέσεις περί υπερκινητικού κεφαλαίου και εξάλειψης των χωροθετικών περιορισμών της παραγωγής δεν είναι ρεαλιστικές. Κάθε συστατικό στοιχείο μιας παραγωγικής αλυσίδας εξακολουθεί να είναι ριζωμένο σε συγκεκριμένο τόπο. Πόσο βαθιές ρίζες αναπτύσσει εξαρτάται από τη σημασία χωρικά εντοπισμένων πόρων (πρώτες ύλες, ειδικευμένη εργασία, υποδομή) αλλά και από το βαθμό ενσωμάτωσης του στο κοινωνικό, οικονομικό και θεσμικό πλαίσιο που το περιβάλλει.

Η εντυπωσιακή αύξηση των όγκου των ροών ΑΞΕ και των νέων τρόπων διεθνούς επέκτασης των ΔΕ αποτελεί προφανή ένδειξη της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης της παγκόσμιας οικονομίας. Η αστάθεια, η γεωγραφική πόλωση και οι αυξανόμενες διασυνδέσεις στα πλαίσια παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, συγκαταλέγονται στα βασικά χαρακτηριστικά της παγκόσμιας οικονομίας. Ο παγκόσμιος χάρτης της οικονομικής δραστηριότητας μετασχηματίζεται γοργά. Ο κόσμος εξακολουθεί να είναι ποικιλόμορφος. Ο χώρος και η χωρική διαφοροποίηση όχι μόνο δεν έχουν χάσει τη σημασία και τη σπουδαιότητα τους, αλλά δημιουργούν νέες γεωγραφικές ανισότητες και νέες προκλήσεις.

Βιβλιογραφία

Allen, J. (1995) «Crossing borders: footloose multinationals?», in J. Allen and C. Hamnett (eds.) *A Shrinking World?*, London: Oxford University Press in association with the Open University, pp. 55-102.

Amin, A. & Thrift, A. (1995) «Living in the Global» in A. Amin & N. Thrift (eds.) *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford: Oxford University Press, pp.1-22.

Barff, R. (1995) «Multinational Corporations and the new International Division of Labour», in P. Taylor, M. Watts & R. J. Johnston (eds.) *Geographies of Global Change*, Oxford: Blackwell, pp. 50-62.

Barnes, T. & Sheppard, E. (2000) "Introduction: The Art of Economic Geography", in T. Barnes and E. Sheppard (eds.) *A Companion to Economic Geography*, London: Blackwell, pp.1-8.

Dicken, P. (2003a) *Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century*, London: Sage, 4th edition.

Held, D. & McGrew, A. (2004) *Παγκοσμιοποίηση / Αντιπαγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Πολύτροπον.

Held, D. & McGrew, A. (2000) "The Great Globalization Debate: An Introduction", in D. Held & A. Mc Grew (eds.) *The Global Transformations Reader*, London: Polity, pp. 2-45.

Hirst P., Thompson, G. (1996) *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Cambridge: Polity Press.

Jones, G. (2005) *Multinationals and Global Capitalism: from the nineteenth to the twenty-first century*, Oxford: Oxford University Press.

Ietto-Gillies, G. (1997) «Internationalization Trends», in R. John, G. Ietto -Gillies, H. Cox & N. Grimwade (eds.) *Global Business Strategies*, London: ITP, pp. 47-72.

Σκορδίλη, Σ. (2001) "Η Συμβολή της Οικονομικής Γεωγραφίας στη Συζήτηση για την Παγκοσμιοποίηση: Σχόλιο στην πρόσφατη Βιβλιογραφία", *Γεωγραφίες*, 2,

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) (2006) *World Investment Report 2006*, Geneva: UNCTD.

Yeung, H. W. & Tickell, A. (2003) "Making Global Connections: A Geographer's Perspective", in J. Peck and H. W. Yeung (eds.) *Remaking the Global Economy: Economic – Geographical Perspectives*, London: Sage Publications, pp. 3-23.